Покинута

Оноре де Бальзак

Переклав Віктор Шовкун у 1989 р.

Герцогині д'Абрантес

її відданий слуга Оноре де Бальзак.

Париж, серпень 1835 р.

Ранньої весни 1832 року паризькі лікарі послали в Нижню Нормандію одного молодика, що тільки-но оклигав від тяжкої хвороби, до якої спричинилася перевтома — чи то від надмірних занять науками, чи то від надто бурхливого життя. Для остаточного одужання йому був необхідний цілковитий відпочинок, здорове харчування, прохолодний клімат і відсутність сильних переживань. Отже, родючі ниви Бессена і блякле провінційне життя мали сприяти поліпшенню його здоров'я. Він приїхав у Байє, прегарне містечко, розташоване за два льє від моря, до однієї із своїх кузин, що прийняла його з гостинністю, властивою людям, які звикли жити в самотині і для яких приїзд родича або друга — щаслива подія.

За винятком тих або тих місцевих звичаїв усі малі містечка схожі одне на одне. І після кількох вечорів, перебутих у своєї кузини пані де Сент-Север або в осіб, що складали її товариство, молодий парижанин барон Гастон де Нюей уже добре вивчив людей цього обраного кола, які, на їхню власну думку, уособлювали все місто. Гастон де Нюей побачив навколо себе той самий незмінний набір дійових осіб, що його спостерігачі завжди знаходять у численних столицях колишніх держав, з яких складалася в давнину Франція.

Першою тут усі вважають родину, чия вельможність — хай навіть про це нікому й не відомо уже на відстані в п'ятдесят льє — у межах департаменту ні в кого не викликає сумніву і сягає в глибоку давнину. Така королівська династія в мініатюрі у своїх далеких розгалуженнях споріднена — хоч ніхто про це й не здогадується — з Наварренами, із Гранльє, торкається Кадіньянів, зачіпає Бламонів-Шоврі. Голова цього знатного роду — неодмінно завзятий мисливець. Людина невихована, він усіх пригнічує аристократичністю свого імені; він через силу терпить супрефекта, податки сплачує неохоче, не визнає жодної із нових властей, створених дев'ятнадцятим століттям; він вважає політичним жахіттям той факт, що перший міністр французького уряду — не дворянин. Його дружина розмовляє голосно й висловлюється категорично, вона мала поклонників, але щороку перед Великоднем бере причастя; своїх дочок виховує погано і вважає, що вельможність роду — для них достатній посаг. Ні дружина, ні чоловік не мають найменшого уявлення про сучасну розкіш: ліврей слуг, срібло, меблі, екіпажі — усе в них старомодне, старомодні вони також у звичаях та в мові. Проте ця любов до старовинної пишноти поєднується в них із провінційною ощадливістю. Одне слово, це те ж таки давнє дворянство, але без васальних податків, без гончаків і без гаптованих золотом камзолів; усі вони хизуються один перед одним, усі віддані своєму монархові, хоч і не бувають при дворі. Своєрідність цієї нікому не відомої історичної фамілії схожа на своєрідність старовинних гобеленів. В родині неодмінно доживає віку який-небудь дядько чи брат, генерал-лейтенант, оперезаний червоною орденською стрічкою, колишній царедворець, який супроводжував маршала Рішельє у Ганновер і якого ви знайдете тут, як знаходять загублений пожовклий аркуш із памфлету часів Людовіка XV.

З цими викопними вельможами суперничає інша родина, багатша, але не така знатна й старовинна. Чоловік і дружина протягом двох зимових місяців живуть у Парижі, звідки привозять невимушеність у розмові та спогади про скоминущі захоплення. Дружина вбирається дуже ошатно, але надто маніриться і завжди відстає від столичних дам. А проте вона любить посміятися з провінційкого невігластва сусідів; у

неї модне срібло, вона держить грумів, лакеїв-негрів, камердинера. Її старший син їздить у власному кабріолеті, б'є байдики, йому дістанеться у спадок майорат1 . Молодший син служить аудитором у державній раді. Батько родини добре обізнаний з урядовими інтригами, він розповідає анекдоти про Людовіка XVIII і про пані дю Келя. Свій капітал він вкладає з п'яти відсотків річних, уникає розмов про сидр, але часом його опановує манія до точного підрахунку чужих маєтностей; він член генеральної ради, замовляє костюми в Парижі, носить орден Почесного легіону. Одне слово, цей дворянин збагнув дух Реставрації й знає, як поживитися з парламентського устрою, проте його роялізм не такий безкорисливий, як роялізм родини, що з нею він суперничає. Він отримує "Газетт" і "Деба". Перша родина читає лише "Котідьєн"2 .

Єпископ — колишній головний вікарій — підтримує добрі взаємини з обома цими впливовими сімействами, і ті віддають належне його священному санові, але іноді дають йому відчути мораль, яку Лафонтен виразив у відомій байці "Осел із святими мощами"3 . Адже його превелебність — не дворянського роду.

Далі йдуть світила другої величини, дворяни з рентою в десять-дванадцять тисяч ліврів, які в минулому служили або на флоті, або в кавалерії, або ніде. Тепер вони верхи розгулюють по дорогах, схожі чи то на священиків, що везуть святі дари, чи то на збирачів податків. Майже всі вони колись побували або в пажах, або в мушкетерах, і тепер мирно доживають віку в своїх маєтках, більше зацікавлені рубкою лісу або сидром, ніж тим, утримається чи не втримається монархія. Проте вони люблять потеревенити про хартію та лібералів між двома партіями у віст або під час гри в триктрак, після того як підрахують посаги наречених та всіх переженять відповідно до родоводів, що їх вони знають напам'ять. Їхні дружини вдають із себе придворних дам, вони гордо роз'їжджають у своїх плетених з лози кабріолетах і вважають себе розкішно вдягненими, коли закутаються в шаль та надінуть чепчик; вони купують після тривалих обговорень по два капелюшки на рік і отримують їх із Парижа з оказією. Як правило, вони доброчесні та балакучі.

Біля цих головних представників аристократичного люду проживають ще дві-три старі діви шляхетного поріддя, які успішно розв'язали проблему перетворення людської істоти на кам'яного ідола. Вони ніби вкарбувались у ті будинки, де ви їх зустрічаєте. Їхні обличчя, убори зливаються з домашньою обставою, з містом, з провінцією, вони охоронниці місцевих традицій, пам'яті, духу. В них є щось несхитно-монументальне, але вони вміють доречно всміхнутися чи похитати головою і вряди-годи кинути слівце, яке вважається дотепним.

Кілька багатих буржуа проникли в це мініатюрне Сен-Жерменське передмістя завдяки своїм статкам або аристократичним переконанням. Про них звичайно кажуть: "У цього хлопця світла голова",— хоч "хлопцеві" уже за сорок. І висувають їх у депутати. Досить часто їм протегують старі діви, про що, звісно, ходять різні плітки.

І, нарешті, в це обране товариство допускають кількох священнослужителів — одних за їхній сан, інших — за розум. Знудившись у власному колі, вельможне панство іноді вводить у свої салони й міщан, як ото пекар кладе в тісто дріжджі.

Сукупність думок та поглядів, що накопичуються в цих головах, складається з певної кількості старовинних уявлень, до них домішуються кілька нових, і ця жуйка спільно пережовується щовечора. Наче хвильки в малій затоці, їхні пусті фрази то накочуються, то відкочуються в своєму одноманітному русі, в щоденному припливі й відпливі. Той, кому довелося почути їхню балачку, почує те саме і завтра, і через рік, і завжди, їхні міркування про земні події утворюють ніби застиглу схоластичну систему, до якої ніхто не спроможний додати бодай дрібку живої думки. Життя цих обмежених людей обертається в колі звичок, так само незмінних, як незмінні їхні погляди на релігію, на політику, на мораль, на літературу.

Якщо в цей замкнений куточок допускають чужинця, то кожен не без іронії скаже йому: "В нас ви не знайдете блиску вашого паризького світу!" І кожен осудить спосіб життя своїх сусідів, намагаючись

переконати співрозмовника, що він становить виняток у цьому товаристві й марно намагається внести в нього живий струмінь. Та якщо, на своє лихо, прибулець яким-небудь зауваженням підтвердить думку, що її вони дотримуються одне про одного, його зразу ж таки оголосять людиною злою, без сорому й совісті — тобто справжнім парижанином, розбещеним, як і всі парижани.

Коли Гастон де Нюей потрапив у цей крихітний замкнений світ, де суворо дотримувались етикету, де всі прояви життя були суворо впорядковані, де кожен знав про кожного геть усе, де вельможність та маєтність оцінювалися за курсом біржових акцій, який друкують на останній сторінці газет, йому вже заздалегідь дали точну оцінку, зваживши його на непомильних терезах місцевої громадської думки. Гастонова кузина пані де Сент-Север уже повідомила про розміри статку свого родича, про те, які в нього надії на спадщину, описала його родовід, усіляко вихваляла його зв'язки, світську невимушеність та скромність. Його чекав саме такий прийом, на який він мав право сподіватися, його зустріли як людину знатного роду, проте без церемоній, адже він прожив на світі лише двадцять три роки. Але деякі юні особи та деякі матері негайно почали стріляти на нього очима. Адже його маєток у долині Ож давав вісімнадцять тисяч ліврів річного прибутку, а рано чи пізно батько мав залишити йому замок Манервіль з усіма угіддями. Що ж до його освіти, перспектив на політичну кар'єру, чеснот і душевних якостей, то це нікого не цікавило. Земля в його маєтках була родюча, з чудовими насадженнями, орендна плата добре забезпечена (до того ж селяни-орендарі взяли на себе і догляд за господарськими будівлями, і сплату податків), яблуням було вже тридцять вісім років, а крім того батько вів переговори про купівлю двохсот арпанів4 лісу, прилеглого до його парку, і збирався все це огородити муром — жодні надії на високу урядову посаду, на славу не могли змагатися з такими очевидними перевагами. Чи то з лукавства, чи з розрахунку пані де Сент-Север змовчала про те, що в Гастона є старший брат, і Гастон теж про нього не згадував. А втім, цей брат мав слабкі груди, і можна було сподіватися, що незабаром його поховають, оплачуть, забудуть. Спочатку Гастон де Нюей щиро розважався,

спостерігаючи своє нове оточення; він, образно кажучи, ніби замальовував у свій альбом їхні вугласті, зморшкуваті обличчя з гачкуватими носами, їхні химерні костюми та чудернацькі звички; він утішався їхньою нормандською говіркою, невибагливістю думок та характерів. Але втягшись у це життя, аж надто схоже на крутіння білки в колесі, життя, в якому кожен рух, кожне слово були визначені заздалегідь — так ото живуть ченці у відлюдному монастирі — він відчув у собі зачатки внутрішнього протесту, звідки було вже близько до знудженості й огиди. Коли живий організм пересаджують на чужий несприятливий грунт, він спочатку страждає, але з часом починає призвичаюватися до умов, що обіцяють йому лише пусте і хворобливе животіння. І якщо жодна несподіванка не вирве людину з цього середовища, вона підсвідомо засвоїть його звички і пристосується до його порожнечі, яка її засмокче й перетворить на ніщо. Щодня дихаючи цим повітрям, Гастон якось непомітно почав звикати до нього, знаходити майже втіху від цього чисто рослинного життя; його дні минали без турбот, без думок, він потроху забував про те бродіння життєвих соків, про постійний обмін думками, якому так палко віддавався в паризьких сферах, він уже перетворювався на окаменілість серед інших окаменілостей, він уже був ладен залишитися тут назавжди, цілком задоволений своєю тваринною оболонкою, як колись товариші Одіссея5 .

Одного вечора Гастон де Нюей сидів у товаристві літньої дами та старшого вікарія місцевої єпархії у вітальні з сірими панелями, де підлогу було викладено великими білими плитами, на стінах висіло кілька фамільних портретів, а за чотирма картярськими столами розташувалися шістнадцятеро чоловіків і, розмовляючи, грали у віст. Тут, бездумно перетравлюючи вишуканий обід,— а це головна принада для гостей у провінційному житті,— він зловив себе на тому, що починає миритися з місцевими звичаями. Він уже не дивувався, чому ці люди щодня користуються одними, давно заяложеними колодами карт, тасуючи їх на столах із потертим сукном, чому вони лінуються пристойно вдягтися, і самі цим не переймаючись, і байдужі до того, що подумають про них інші. Він знаходив якусь філософську глибину в

одноманітному плині провінційного життя, що ніби оберталося по колу, в усталеній незмінності звичок, у нехтуванні всього витонченого. Він уже ладен був погодитися, що розкіш зайва. Париж з його пристрастями, бурями та втіхами уже став для нього ніби спогадом дитинства. Він уже щиро милувався червоними руками, сором'язливим і боязким личком якої-небудь молодої особи, тоді як з першого погляду її обличчя здалося йому дуркуватим, манери грубими, а вся її зовнішність відразливою та до безглуздя кумедною. Він був людина пропаща. Цей провінціал, що колись переселився в Париж, тепер погодився б забути гарячкове столичне життя і повернутись до тупого провінційного животіння, якби не одна фраза, що влетіла йому у вухо й схвилювала його, як хвилює несподівана оригінальна мелодія, що вривається в музику нудної опери.

— Ви вчора навідували пані де Босеан? — спитала одна літня дама у глави найвельможнішої в тих краях родини.

— Я навідав її сьогодні вранці,— відповів той. — Вона була така сумна й так зле себе почувала, що я не зміг умовити її пообідати з нами завтра.

— В товаристві пані де Шампіньєль? — вигукнула статечна вдова з нотками подиву в голосі.

— Атож, із моєю дружиною,— спокійно відповів провінційний вельможа,— Не забувайте, що пані де Босеан належить до Бургундського дому, хоч і по жіночій лінії. Це ім'я виправдовує будь-які вчинки. Моя дружина дуже любить віконтесу, і бідолашна так давно живе в самотині, що...

Сказавши ці останні слова, маркіз де Шампіньєль відповів спокійним і холодним поглядом на втуплені в нього здивовані погляди товариства, і важко було вгадати, чи він просто співчуває нещастю віконтеси де Босеан, чи схиляється перед її знатним родом; може, йому справді

лестило прийняти її в себе, а може, з аристократичної гордості він хотів примусити провінційних дворян та їхніх жінок не уникати зустрічей із нею.

Дами перезирнулися, ніби радячись одна з одною, й у вітальні раптово запанувала глибока мовчанка її неважко було витлумачити як знак осуду.

— Чи не та це пані де Босеан, про чий зв'язок із маркізом д'Ажуда-Пінту ходило стільки розмов? — спитав Гастон у своєї сусідки.

— Та сама,— почув він у відповідь,— Після одруження маркіза д'Ажуда вона оселилася тут у своєму маєтку "Дворики". Ніхто не хоче приймати її, а втім, вона жінка розумна і, відчуваючи, наскільки фальшиве її становище, сама уникає зустрічей хай там з ким. Маркіз де Шампіньєль та ще кілька чоловіків були зробили їй візит, але прийняла вона лише де Шампіньєля, мабуть, тому, що він їй доводиться родичем — через Босеанів. Її свекор, маркіз де Босеан, узяв дружину із старшої парості роду де Шампіньєлів. Хоча, як кажуть, віконтеса де Босеан походить із Бургундського дому, ви ж розумієте, ми не могли прийняти у своє коло жінку, яка розлучилася з чоловіком. Це старі уявлення, але ми ще маємо дурість їх дотримуватися. Віконтеса тим більше заслуговує осуду за свої витівки, що пан де Босеан — чоловік порядний, справжній придворний, з ним можна було б порозумітися. Але його дружина геть утратила розум...

Гастон де Нюей чув голос співрозмовниці, але більше її не слухав. Вихор фантазій заполонив його душу. А як інакше передати душевний стан людини в ту мить, коли знадлива романтична природа тільки всміхається уяві й у душі зароджуються невиразні надії, пориви до незбагненного щастя, коли душа переживає страх і сумнів, передчуває важливі події, але ніщо іще не живить цих примхливих марень, не надає їм завершеності? Дух ширяє тоді в піднебессі й плекає нездійсненні мрії, де в зародку нуртують усі насолоди пристрасті. А можливо навіть, зародок пристрасті вміщує у собі всю пристрасть цілком, як ото

зернятко містить у собі чудову квітку з усім багатством її барв і пахощів. Гастон де Нюей не знав, що скандал, після якого пані де Босеан усамітнилася в Нормандії, належав до тих, які більшість жінок осуджують, але водночас і мучаться заздрістю, а надто коли принади молодості й краси майже виправдовують помилку, що набула такого розголосу. Будь-яка слава приваблює, навіть коли її вважають ганебною. Мабуть, про жінок можна сказати, як іноді кажуть про старовинні дворянські роди: слава їхнього злочину затьмарює його ганьбу. Як вельможна родина хвалиться страченими на ешафоті предками, так молода й вродлива жінка стає ще привабливішою завдяки фатальній славі, яку приносить їй щасливе кохання або трагічна зрада. Жаліючи жінку, ми неминуче відчуваємо до неї симпатію. Ми не знаємо жалю лише тоді, коли йдеться про нічим не примітні, повсякденні події, про звичайні почуття і дрібні пригоди. Хто приваблює до себе всі погляди, той здається великим. Хіба не треба вирізнитися, щоб тебе помітили? Скоряючись не так тверезому розумові, як інстинкту, юрба поклоняється кожному, хто зумів над нею піднестися, і не цікавиться, якими засобами цього досягнуто. В ту мить Гастон де Нюей відчув, що його невтримно вабить до пані де Босеан — і завдяки неусвідомленому впливові всіх цих міркувань, і, можливо, до них домішувалась цікавість, прагнення внести у своє теперішнє життя щось нове, а може навіть, ішлося про випадкове поєднання незбагненних обставин, яке часто називають фатальною долею. Віконтеса де Босеан раптом постала перед ним у сяйві знадливих видінь; вона була для нього новим світом; а може, вона змусить його знемагати від тривоги, сподіватися, боротися, перемагати. Звичайно ж, вона відрізняється від людей, які оточують його в цій банальній вітальні. Адже то справжня жінка, а він досі не зустрів жодної справжньої жінки в цьому бездушному світі, де розрахунок замінює почуття, де чемність — тільки обов'язок, де висловити або схвалити найпростіше міркування було нечуваною зухвалістю. Пані де Босеан пробудила в ньому спогад про юнацькі мрії та про палкі пристрасті, що на якийсь час заснули в ньому. До кінця вечора Гастон де Нюей був неуважний. Він міркував, як проникнути до пані де Босеан, і розумів, що це неможливо. Про неї казали, що вона дуже розумна. Хоча жінки розумні й цінують своєрідність та витонченість, вони надто вимогливі і

все бачать наскрізь. Отож сподобатись їм дуже й дуже нелегко і досягти в цьому успіху менш імовірно, аніж зазнати невдачі. Становище, в яке потрапила віконтеса, змушувало її бути гордою, а вельможне ім'я веліло їй триматися з гідністю. Цілковита самотність, у якій вона жила, здавалася ще найменшою з перешкод, що їх вона мусила поставити між собою і світом. Отже, здавалося неможливим, щоб вона захотіла прийняти в себе незнайомця, навіть якби він належав до вельми знатного роду.

А проте наступного ранку Гастон де Нюей вирушив на прогулянку в бік садиби "Дворики" і кілька разів обійщов навкруг огорожі. Піддавшись ілюзіям, таким властивим молодості, він то зазирав у проломи, то спинався навшпиньки і дивився поверх муру, то намагався проникнути поглядом крізь опущені жалюзі, то заглядав у відчинені вікна. Він сподівався на романтичну випадковість, уявляв собі, як він скористається нею й потрапить у дім незнайомки, не усвідомлюючи, наскільки фантастичні й безглузді його плани. Кілька днів ходив він туди щоранку і все марно; але після кожної такої прогулянки ця жінка, осуджена вищим світом, ця жертва кохання, похована в самотині, усе більше й більше тривожила його уяву, заполоняла душу. І коли, блукаючи попід огорожею "Двориків", Гастон чув важкі кроки садівника, його серце починало калатати від радісної надії.

Він хотів був написати листа пані де Босеан; але що сказати жінці, якої ти ніколи не бачив і яка не знає тебе? Крім того, Гастон був невпевнений у собі й подібно до всіх молодих людей, які ще не втратили ілюзій, він більше, аніж смерті, боявся зневажливої мовчанки, він тремтів на думку, що його перше любовне послання найімовірніше полетить нерозпечатаним у розпалений камін. Тисячі суперечливих думок терзали його і змагалися між собою. Та нарешті, після того як Гастон перебрав безліч найфантастичніших планів, після того як чимало днів сушив собі голову, створивши в уяві не один роман, він, як то нерідко вдається після таких упертих пошуків, спромігся вибрати один з багатьох певних засобів довести жінці, хай навіть найцнотливішій, усю силу пристрасті, яку розбудила вона в чоловікові. Часто безглузді

суспільні забобони ставлять стільки дійсних перешкод між жінкою та її коханим, що найхимерніші фантазії, якими поети Сходу оздоблюють свої казки, не видаються перебільшенням. Таким чином, не тільки у світі фей, а й у нашому реальному світі жінка завжди дістається тому, хто зуміє знайти її і визволити із суспільної темниці, в якій вона чахне. Злиденний дервіш, закоханий у дочку каліфа, не був далі від предмету своєї мрії, аніж Гастон від пані де Босеан. Віконтеса жила собі, й гадки не маючи про облогу, яку готував проти неї Гастон де Нюей, чиє кохання тільки зростало від усвідомлення того, які неподоланні перешкоди перед ним стоять; вони тільки додавали його омріяній коханій тієї привабливості, яку має все недосяжне.

І ось, віддавшись своєму натхненню, він у всьому поклався на любов, яку кохана жінка прочитає в його очах. Розуміючи, що розмова віч-на-віч завжди більше переконує, аніж лист, сповнений найпалкіших признань, і розраховуючи на цікавість, притаманну жінкам від природи, він пішов до пана де Шампіньєля з наміром використати його для досягнення задуманої мети. Гастон сказав маркізові, що в нього важливе й делікатне доручення до пані де Босеан, але він не певен, що вона захоче читати листа, написаного незнайомим почерком, або виявити довіру до людини, про яку вона вперше чує, тому він хотів би попросити пана де Шампіньєля, щоб при першому ж своєму візиті до віконтеси він запитав у неї, чи не буде вона ласкава прийняти такого собі барона де Нюея. Попросивши де Шампіньєля зберегти усе в таємниці на випадок відмови, Гастон досить тонко підказав йому, якими доводами можна вплинути на рішення віконтеси. Адже маркіз, мовляв,— людина високих чеснот, він нездатний сприяти чомусь не зовсім тактовному, а тим більше непристойному! Пихатий аристократ, підлещений у своєму дріб'язковому марнолюбстві, дозволив ошукати себе цією хитрістю; адже коли молодик щиро закохується, він набуває такої впевненості в собі, що вміє приховати свої справжні наміри не згірше від досвідченого дипломата. Де Шампіньєль спробував випитати таємницю Гастона; але той, удаючи збентеження, відповідав на хитрі розпитування маркіза вкрай ухильно. Зрештою де Шампіньєль як справжній французький лицар щиро похвалив співрозмовника за його шляхетну стриманість.

Маркіз поквапився до віконтеси з тією готовністю, з якою люди вже немолоді зголошуються зробити послугу вродливій жінці. Життєві обставини, в яких опинилася пані де Босеан, були такі, що доручення, про яке натякнув їй де Шампіньєль, не могло не заінтригувати її. Правда, порившись у своїй пам'яті, вона так і не змогла вгадати, які причини могли б привести до неї незнайомого їй пана де Нюея, але також і не знайшла підстав, щоб відмовити йому у візиті, після того як обачно розпитала про його становище у вищому світі. Правда, спершу вона сказала "ні"; потім обговорила з паном де Шампіньєлем це прохання з погляду етикету і спробувала випитати у нього, чому незнайомий їй молодик так домагається цього візиту; і нарешті дала згоду. Розмова з маркізом та його вимушене небагатослів'я кінець кінцем таки розбуркали її цікавість.

Пан де Шампіньєль, не бажаючи потрапити в кумедне становище, поводився як людина, втаємничена у справу, але скромна, тим більше що віконтесі звичайно ж відомо, яке доручення має передати їй пан де Нюей, а вона тим часом марно намагалася вгадати, від кого воно може бути. У своїй уяві пані де Босеан пов'язувала Гастона з людьми, яких він ніколи не знав, губилася в недоречних здогадах і сушила собі голову над тим, знайомили її коли-небудь з паном де Нюеєм чи не знайомили. Найщиріший або найуміліше написаний любовний лист не справив би такого враження, яке справила ця своєрідна загадка на пані де Босеан, чиї думки знову й знову повертались до неї.

Довідавшися, що віконтеса дала згоду прийняти його, Гастон був у захваті, що так швидко домігся сподіваного щастя. Але водночас він неабияк збентежився, не знаючи, як йому тепер виплутатися з халепи.

— О, тільки б її побачити! — повторював він, одягаючись. — Побачити її — це головне!

Нехай-но він тільки переступить поріг садиби "Дворики", а там уже знайде якийсь засіб розрубати гордіїв вузол, що його сам собі зав'язав! Гастон належав до тих людей, які вірять у всемогутність безвиході,

завжди йдуть уперед, а опинившись віч-на-віч з небезпекою, відчувають приплив натхнення і знаходять у собі сили здолати її. Він вирішив одягтися з особливою вишуканістю. Як і всім молодикам, йому здавалося, наче його успіх залежатиме від того, добре чи погано лежатиме пасмо волосся, і він не розумів, що, коли ти юний, усе в тобі чарує і приваблює. До того ж жінок обраних, таких, як пані Босеан, можна полонити лише принадами розуму й шляхетністю вдачі. Сильна вдача чоловіка тішить їхнє самолюбство, обіцяє їм палку пристрасть і подає надію, що всі вимоги їхнього серця буде вдоволено. Розум у чоловікові розважає жінку з витонченою натурою, вселяє їй певність, що її зрозуміють. Ну а хіба не всі жінки прагнуть, щоб їх розважали, розуміли і палко кохали? Але тільки життєвий досвід може навчити, що хизуватися при першій зустрічі своїм костюмом чи своїм розумом — це аж ніяк не найкоротший шлях до успіху. Та коли ми набираємося досвіду й могли б діяти, як тонкі політики, ми вже надто старі, щоб споживати плоди своєї мудрості. Отже, Гастон, не довіряючи перевагам розуму, покладав великі надії на свою зовнішність, і слід відзначити, що й сама пані де Босеан вдяглася й причепурилася того дня з особливою вишуканістю і кілька разів повторила собі, дбайливо вкладаючи коси: "Зрештою, чому я маю з'явитися перед ним страхопудкою?"

У зовнішності, в манерах і складі розуму Гастона де Нюея відбивалася якась своєрідна наївність, що надавала особливого чару найзвичайнісіньким його порухам і думкам, дозволяла йому висловлювати що завгодно і перед ким завгодно. Він був освічений, кмітливий, мав приємне й виразне обличчя, що віддзеркалювало вразливу душу. Пристрасна й ніжна вдача, добре і чуйне серце відбивалося в погляді жвавих очей. Отож рішення, яке він прийняв, переступивши поріг садиби "Дворики", цілком узгоджувалося з його відвертим характером і палкою уявою. Хоча кохання додає сміливості, серце в нього гучно закалатало, коди, перетнувши широке подвір'я, де був розбитий англійський парк, він потрапив до просторого передпокою і лакей, спитавши його ім'я, зник, а потім вернувся і голосно проказав:

— Барон де Нюей!

Гастон увійшов повільно, але досить невимушено, що аж ніяк не просто, коли у вітальні не два десятки жінок, а всього одна. Біля каміна, де, незважаючи на літню пору, яскраво палахкотів вогонь, у м'якому сяйві двох свічників сиділа молода жінка. Модне крісло з дуже високою спинкою й низьким сидінням дозволяло їй прибирати різноманітних поз, грацiйних і вишуканих: то опускати голову, то схиляти її набік, то мляво підводити, ніби її гнув додолу важкий тягар; згинати ноги, показувати кінчики черевичків і знову ховати їх під складками довгої чорної сукні. Віконтеса простягла руку, щоб покласти на круглий столик книжку, яку читала, та оскільки в цю мить вона обернулася в бік Гастона де Нюея, книжка, покладена на краєчок, зсунулась і впала між кріслом та столиком. Не звернувши на це уваги, віконтеса випросталася і ледь помітно, майже не підводячись із свого глибокого крісла, відповіла на уклін гостя. Вона подалася вперед і розворушила вогонь у каміні; потім нахилилася, підняла рукавичку й недбало натягла її на ліву руку, пошукала була поглядом другу рукавичку, але не знайшла і своєю білосніжною правою рукою, майже прозорою, без перснів, тендітною, з видовженими пальцями й рожевими нігтями бездоганної овальної форми показала незнайомому гостеві на стілець, запрошуючи сідати. Коли Гастон сів, вона з невимовною грацією, кокетливо й запитливо обернула голову в його бік; цей оберт голови виражав люб'язну увагу і був одним із тих грацiйних, хоч і завчених жестів, які виробляються внаслідок виховання та звички до вишуканого життя. Всі ці швидкі, але напрочуд упевнені рухи, що змінювали один одного плавно, майже без переходу, зачарували Гастона, він побачив у них ту витонченість і водночас недбальство, яких вродлива жінка вміє надати аристократичним манерам обраного товариства. Пані де Босеан так відрізнялася від тих ляльок із дерев'яними манерами, серед яких йому довелося прожити аж два місяці в нормандській глушині, що він не міг не побачити в ній утілення своїх любовних марень. Та й усіх жінок, якими він досі, захоплювався, пані де Босеан затьмарила своїми незрівнянними принадами. Сидячи перед цією жінкою і в цій умебльованій, як салони Сен-Жерменського передмістя, вітальні, де на всіх столах були розкидані гарненькі дрібнички, всюди стояли вазони з квітами і лежали книжки, Гастон мав таке відчуття, наче знову опинився

в Парижі. Його ноги грузли у справжньому паризькому килимі, він бачив витончені риси й тендітні форми справжньої парижанки, її знадливу грацію, далеку від надуманих поз, які так невигідно відрізняють провінціалок.

Блондинка з карими очима, віконтеса де Босеан мала сліпучо-білу шкіру, яка буває тільки в жінок білявих. Вона гордо несла своє чоло, благородне чоло грішного ангела, який пишається своїм падінням і не прагне прощення. Над дугами густого волосся, що облямовувало лоб, були укладені пишні коси, які надавали їй ще більшої величі. Цей вінець золотих кіс уява ототожнювала з короною бургундських герцогів, а в блискучих очах цієї вельможної дами відбивалася сміливість її славного роду, сміливість жінки, що на зневагу відповідає зневагою, але сповнена чуйності до лагідних поривів душі. Невеличка голівка була прегарно посаджена на гнучкій білій шиї, тонкі риси рухливого обличчя й ніжно окреслені губи носили відбиток чарівної стриманості, легкої іронії, крізь яку просвічувало лукавство й зухвалість. Було важко не простити їй ці жіночі гріхи, згадавши про її нещастя, про пристрасть, яка мало не звела її в могилу,— про це свідчили зморшки, що раз у раз набігали на її чисте чоло, і промовистий смуток у прекрасних, часто звернених до неба очах. Кого б не вразило це видовище, та ще й доповнене уявою,— жінка у величезній, огорнутій тишею залі, жінка, яка зреклася світу й ось уже три роки жила в глухому закутні маленької долини, далеко від міста, наодинці із спогадами про свою щасливу молодість, сповнену радісних подій, пристрастей, свят і постійного поклоніння, а тепер приречена згасати в небутті? Її усмішка означала, що вона чудово знає собі ціну. Не будучи ні матір'ю, ні дружиною, осуджена світським товариством, позбавлена кохання того єдиного чоловіка, кому не соромлячись могла відповідати коханням, не знаходячи ніде опори для своєї зраненої душі, вона мусила шукати сили в собі самій, жити тільки власним життям і могла сподіватися від майбутнього тільки того, що лишається на долю кинутій жінці: чекати смерті, в розквіті молодості благати, щоб вона не барилася. Знати, що ти народжена для щастя, і гинути, не отримуючи його, не обдаровуючи ним... Яка то мука для жінки! Всі ці думки, мов блискавка, промайнули в голові де Нюея, і він почув себе жалюгідним

нікчемою перед цією жінкою, чиє життя було овіяне високою поезією. Під впливом цих принад — її краси, її смутку, її благородства — він застиг, ніби зачарований, милуючись віконтесою і не знаходячи слів.

Пані де Босеан, що аж ніяк не була розчарована враженням, яке справила на незнайомця, люб'язним, але владним жестом подала йому руку, потім, ніби скоряючись своїй жіночій природі, силувано всміхнулася блідими устами і промовила:

— Пан де Шампіньєль повідомив мене, ласкавий пане, що ви люб'язно погодилися передати мені послання. Воно, мабуть, від...

Почувши ці фатальні слова, Гастон ще виразніше усвідомив, у яке безглузде становище він себе поставив, як нетактовно й непорядно повівся з цією благородною і нещасливою жінкою. Він зашарівся. Безліч думок завирувало у нього в голові, в очах відбилося збентеження. Та Гастон швидко опанував себе — юні душі вміють черпати силу у визнанні своїх помилок — і, урвавши пані де Босеан жестом, сповненим покори, відповів їй схвильованим голосом:

— Пані, я не заслужив щастя бачити вас — я недостойно ввів вас у оману. Хай би яким сильним було моє почуття, воно не може виправдати нечесного підступу, до якого я вдався, щоб проникнути у ваш дім. Та якщо ви великодушно дозволите мені сказати вам...

Віконтеса кинула на Гастона де Нюея погляд, сповнений ображеного гонору й зневаги, підняла руку і смикнула за шворку дзвоника. Увійшов камердинер, і вона сказала йому, глянувши на молодика з виразом неприступної гідності:

— Жаку, посвітіть панові на сходах.

Вона з гідністю підвелася, вклонилася Гастонові й нахилилася, щоб підняти з підлоги книжку. Як граційно та люб'язно вітала вона Гастона і

як сухо й холодно трималася тепер! Непроханий гість підвівся, але не пішов. Пані де Босеан знову подивилася на нього, ніби кажучи: "Як? Ви досі тут?"

В її очах була така дошкульна насмішка, що Гастон зблід, наче ось-ось мав знепритомніти. Кілька сльозинок заблищали в нього на очах; але він стримав їх, осушив вогнем сорому й розпачу і подивився на пані де Босеан майже з гордим викликом, у якому готовність підкоритися поєднувалася з виразом ображеної гідності: віконтеса, звичайно, мала право покарати його, але чи була в цьому потреба? Він вийшов. Уже в передпокої його проникливий розум та вигострена пристрастю кмітливість відкрили йому всю небезпеку становища;

"Якщо я зараз покину цей дім,— сказав він собі,— то вже ніколи не зможу сюди повернутися. В очах віконтеси я назавжди лишуся дурником. Неможливо, щоб жінка — і яка жінка! — не відчула, що її кохають. Цілком імовірно, вона вже мимоволі жалкує, що так рішуче показала мені на двері. Але для неї тепер неможливо змінити своє рішення. Це я повинен вгадати її бажання".

Несподівано Гастон зупинився на ґанку, рвучко обернувся й, ніби схаменувшись, вигукнув:

— Ох, я ж там забув...

І він рушив назад у супроводі камердинера, який відчував глибоку пошану до баронського титулу гостя та до священних прав власності й був уведений в оману невимушеністю, з якою гість вигукнув ці слова. Не чекаючи, поки камердинер повідомить про його появу, Гастон тихо увійшов до вітальні. Коли віконтеса підвела голову, певне, подумавши, що це повернувся слуга, вона побачила перед собою Гастона де Нюея.

— Жак уже скрізь мені посвітив,— сказав він, усміхаючись.

Усмішка в Гастона була приємна, з відтінком легкого смутку: а його слова — хоч і вдавано жартівливі — прозвучали напрочуд щиро.

Пані де Босеан відчула себе обеззброєною.

— Ну що ж, сідайте,— сказала вона.

Гастон з радісною поквапливістю підсунув собі стільця. Його погляд сяяв щастям, і віконтеса несамохіть опустила очі в книжку, втішаючись насолодою, яка здається завжди новою,— бути для чоловіка джерелом щастя (цього почуття жінка не втрачає ніколи). Крім того, Гастон вгадав потаємне бажання пані де Босеан. Жінка завжди вдячна чоловікові, який здатний зрозуміти дивну логіку її серця, плин її думок, такий начебто суперечливий, примхливу сором'язливість почуттів, то боязких, то зухвалих, почуттів, що дивовижно поєднують у собі кокетство й наївність.

— О пані, — тихо й схвильовано промовив Гастон,— вам відома моя провина, але ви й не здогадуєтеся, скільки злочинів я вчинив! Яке щастя для мене...

— Стережіться! — сказала вона, застережливо піднісши палець до свого носика, а другу руку простягши до шворки дзвінка.

Цей чарівний порух, ця граційна погроза, певне, пробудила в ній журні спогади, думки про колишнє щастя, коли вона могла щедро обдаровувати своїми чарами й ніжністю, коли радість виправдовувала всі примхи її душі й надавала принадності кожному її рухові. Пані де Босеан насупила брови, її обличчя, освітлене м'яким сяйвом свічок, прибрало сумного виразу. Вона серйозно, проте без ворожості, подивилась на Гастона де Нюея і сказала з виразом людини, глибоко переконаної в слушності своїх слів:

— Все це смішно, та й годі! Минули ті часи, коли я мала право безтурботно веселитися, коли я могла б посміятися разом з вами й приймати вас, нічого не боячись. Тепер моє життя перемінилося, я вже не можу робити все, що мені заманеться, і повинна обмірковувати кожен свій вчинок. Якому почуттю завдячую я ваш візит? Цікавості? Тоді я дорого плачу за вашу миттєву втіху. Не могли ж ви палко закохатися в жінку, про яку чули одне лихослів'я і якої до того ж ніколи не бачили? Виходить, ваші почуття виникли з неповаги до мене, вони навіяні моєю помилкою, якій судилося набути широкого розголосу.

Вона сердито кинула книжку на стіл.

— Що ж це таке? — вела віконтеса далі, втупившись у Гастона розгніваним поглядом.— Якщо одного разу я піддалася слабкості, то світ думає, так буде й надалі? Це жахливо, принизливо. А може, ви прийшли пожаліти мене? Та ви надто юний, щоб мати співчуття до сердечних мук. Знайте ж, пане, я радше оберу зневагу, ніж співчуття. Я не хочу, щоб мене жаліли.

На мить запала мовчанка.

— Ви повинні зрозуміти, — провадила вона, підвівши голову і подивившись на Гастона сумним і лагідним поглядом,— що хай навіть найкращі наміри спонукали вас нерозважливо проникнути в мій притулок, ви мене цим образили. Ви надто юний, щоб утратити всі добрі почуття, ви зрозумієте, як непорядно ви вчинили. Я прощаю вас і кажу про це без смутку і без гніву. Ви більш не прийдете сюди, правда? Я вас прошу про це, хоча могла б і наказати вам. Якщо ви знову навідаєте мене, усе місто заговорить про те, що ви стали моїм коханцем, і ні ви, ні я не зможемо нікого переконати в протилежному — отже, до моїх нещасть ви додасте ще одну велику прикрість. Сподіваюся, ви цього не хочете.

Вона замовкла, поглянувши на нього з таким виразом невдаваної гідності, що він геть збентежився.

— Я завинив перед вами, — відповів Гастон з проникливою щирістю, — але невтримність почуттів, нерозважливість, палке прагнення до щастя — це не тільки вади, а й переваги мого віку. Тепер я розумію, звичайно, що не повинен був домагатися зустрічі з вами,— провадив він, — і все ж таки моє бажання було цілком природним...

Вкладаючи у свої слова більше почуття, ніж розуму, він спробував описати їй, на які муки прирекло його вимушене заслання. Він змалював душевний стан молодого хлопця, чиї палкі почуття не знаходять поживи, він намагався переконати її, що заслуговує найніжнішого кохання, а проте досі не спізнав любовних радощів, якими обдаровує молода, гарна жінка з чуйною душею і витонченим смаком. Гастон,— аж ніяк не намагаючись виправдати себе,— пояснив, як сталося, що він порушив правила пристойності. Він полестив пані де Босеан, запевнивши її, що вона втілює в собі той ідеал коханої, про який постійно, але марно мріє більшість юнаків. Розповівши далі про свої вранішні прогулянки навколо садиби "Дворики", про найнесподіваніші думки, що обсідали його, коли він бачив дім, куди нарешті проник, він домігся тієї незбагненної поблажливості, яку жінка знаходить у своєму серці до нею ж таки навіяних безумств. Голос Гастона де Нюея звучав пристрастю, вриваючись у це нічим не зігріте самотнє життя, вносячи в нього притаманну юності палку захопленість і витонченість думки, що свідчила про бездоганне виховання. Пані де Босеан надто довго не знала того душевного хвилювання, яке пробуджується щирим, тонко висловленим почуттям, і вона переживала п'янку втіху, слухаючи Гастона. Вона не могла відвести очей від його виразного обличчя, не могла не захоплюватися наївною довірливістю душі, ще не розтерзаної жорстоким життєвим досвідом, не поглинутої постійними розрахунками гордині та шанолюбства. Гастон був у розквіті молодості і справляв враження людини з твердою вдачею, яка ще не усвідомила свого високого призначення. Отак обоє вони віддавалися роздумам, вельми небезпечним для їхнього душевного спокою, криючись і одне від одного,

й від себе самих. Гастон де Нюей бачив у віконтесі одну з тих рідкісних жінок, які завжди стають жертвами своїх високих чеснот і своєї невичерпної ніжності, жінок, чия знадлива краса видається ще найменшим їхнім чаром тому, кому вони відкривають душу, де почуття безмежні й чисті, де всі прояви кохання поєднуються з прагненням до прекрасного, одухотворюючи саме любострастя й перетворюючи його майже на святе почуття — ось вона, дивовижна таємниця жінки, чудесний і рідкісний дар природи! Зі свого боку, віконтеса, зворушена відвертістю, з якою Гастон розповідав про нещастя своєї юності, вгадувала, яких мук завдає сором'язлива вдача дорослим двадцятип'ятирічним дітям, якщо роздуми і навчання вберегли їх від розбещеності та від спілкування із світськими людьми, чий життєвий досвід і звичка до повчань роз'їдає чудові якості юних мрійників. Вона бачила в Гастоні ідеал, омріяний усіма жінками,— чоловіка, ще не зараженого ні сімейним егоїзмом, коли всі його інтереси обмежені турботами про добробут родини, ні тією самозакоханістю, яка рано чи пізно вбиває у самому зародку самовідданість, честь, самозречення, самоповагу — ці приречені так скоро зів'янути квіти душі, що замолоду прикрашають життя ніжними, але сильними почуттями й підтримують у людині чистоту сердечних поривів. Полинувши в неозорі простори почуття, Гастон і віконтеса подумки зайшли дуже далеко, намагаючись заглянути одне одному глибоко в душу, перевірити щирість співрозмовника. Цей іспит, несвідомий у Гастона, пані де Босеан проводила цілком обмірковано. Користуючись природженою гнучкістю свого розуму та своїм життєвим досвідом, вона висловлювала — втім, аніскільки себе не знеславлюючи — погляди цілком протилежні власним, аби в такий спосіб випробувати Гастона. Вона була така дотепна, така чарівна, така невимушена в розмові з молодиком, якого вже не остерігалася, бо не мала наміру більше зустрічатися з ним, що Гастон у відповідь на одне з її тонких зауважень вигукнув:

— О пані, як можна було вас покинути!

Віконтеса нічого не відповіла. Гастон зашарівся, злякавшися, що несамохіть образив її. А тим часом ця жінка переживала глибоку й щиру

радість — уперше після свого нещастя. Найдосвідченіший світський облесник, застосувавши усе своє вміння, не домігся б того, чого домігся Гастон своїм вигуком, що вихопився просто з душі. Цей щиросердий вигук незіпсутого наївного молодика свідчив, що вона невинна в його очах, скасовував вирок світського товариства, звинувачував того, хто її покинув, і виправдував життя в самотині, на яке вона себе прирекла. Виправдання в очах світу, зворушливе співчуття, повага людей, все те, чого вона так прагнула і в чому їй жорстоко відмовили, — одне слово, її найпотаємніші жадання були висловлені в цих простих словах, в яких прозвучали до того ж і тонкі лестощі, й невдаваний захват, завжди любі жіночому серцю. Отже, її зрозуміли, її оцінили. Гастон де Нюей цілком щиро дав їй змогу возвеличитись у своєму падінні.

Пані де Босеан подивилася на годинника.

— О пані, не карайте мене за необдумане слово! — благально вигукнув Гастон.— Якщо ви погодилися подарувати мені один-однісінький вечір, то не відбирайте його в мене.

Ці слова були їй приємні, і вона всміхнулася.

— Все одно ми більше ніколи не побачимося, то яка різниця — хвилиною більше чи хвилиною менше? Якби ви закохалися в мене, це було б нещастям.

— Нещастя вже сталося,— сумно відповів він.

— Не кажіть мені цього, — серйозним тоном мовила віконтеса.— Якби моє життя склалося інакше, я охоче приймала б вас. Я говоритиму без недомовок, і вам стане ясно, чому я не хочу, чому я не повинна приймати вас. Я вірю в благородство вашої душі, тому ви маєте зрозуміти, що я стану для всіх жінкою нікчемною і вульгарною, такою самою, як і всі, коли на мене бодай упаде підозра, що я спіткнулася вдруге. Отож мені не лишається нічого іншого, як жити життям чистим і

незаплямованим. Я надто горда, щоб жити інакше — тому й надалі я уникатиму світу, де я стала жертвою закону — через свій шлюб, жертвою людей — через кохання. Якби я спробувала порушити свою добровільну обітницю, я справді заслужила б ті звинувачення, якими мене переслідують, утратила б пошану до самої себе. Я не була наділена тією високою суспільною доброчесністю, яка велить належати нелюбові. Я порушила вимоги закону, розбивши кайдани шлюбу. Це було помилкою, злочином, чим завгодно, але для мене той союз був рівнозначним смерті. А я хотіла жити. Може, якби я була матір'ю, мені стало б снаги витримати муки шлюбу, зберегти добропристойність. У вісімнадцять років ми, бідолашні дівчата, не усвідомлюємо, до чого нас приневолюють. Я порушила закони світу, і світ мене покарав — обоє ми вчинили справедливо, і я, і світ. Я прагнула щастя. А хіба це не закон природи, що кожна людина хоче бути щаслива? Я була юна, вродлива... Мені здалося, я зустріла чоловіка, чиє кохання було не менш палке, ніж пристрасть. І він справді мене кохав — протягом короткого часу...

Вона замовкла, потім повела далі.

— Я вірила, що ніколи чоловік не покине жінку в тому становищі, в якому я опинилася. Але він покинув мене, мабуть, я перестала йому подобатися. А може, знехтувала якийсь закон природи: надто його кохала, була надто вірною або надто вимогливою — не знаю. Нещастя просвітило мене. Довгий час я звинувачувала, тепер я змирилася з думкою, що в усьому винна я сама. Осудивши себе, я простила того, кого вважала винуватцем своєї недолі. Я не зуміла втримати його біля себе, і життя суворо покарало мене за те. Я вмію лише кохати — а хіба можна думати про себе, коли кохаєш? Я була рабинею, а мені треба було б стати тираном. Той, хто мене зрозуміє, може мене й осудити, але не відмовить мені в пошані. Горе багато чого навчило мене — я не хочу, щоб мене знову покинули. Не розумію, як я досі жива, як я витерпіла муки першого тижня після найстрашнішої для жінки катастрофи. Треба було прожити три роки в цілковитому усамітненні, щоб знайти в собі сили говорити про свою недолю, як я говорю тепер з вами. Агонія

звичайно закінчується смертю, а це була агонія ще страшніша, бо в могилу я не лягла. О, як я страждала!

Віконтеса підвела свої прегарні очі до карнизу, якому вона, напевне, довірила те, чого не слід було знати людині сторонній. Карниз — це найлагідніший, найвідданіший, найпоблажливіший повірник, якого тільки може знайти жінка, коли вона не зважується глянути у вічі співрозмовникові. Карниз будуару має вельми важливе призначення. Хіба це не сповідальня — тільки без духівника? В цю хвилину пані де Босеан була красномовна й прекрасна — можна сказати б, і кокетлива, якби доречно було вжити цей вираз. Віддаючи собі належне, ставлячи між собою і коханням неподоланні перепони, вона розтривожувала всі почуття чоловіка, який милувався нею. Чим недосяжнішою ставала для нього мета, тим жаданішою вона була. Нарешті пані де Босеан подивилася на Гастона, погасивши блиск у очах, викликаний спогадами про пережите.

— Тепер ви згодні, що я повинна залишатися байдужою і самітною? — спокійно запитала вона.

Гастон де Нюей відчув невтримне бажання впасти навколішки перед цією жінкою, прекрасною і в своїй розважливості, і в своєму безумстві, але побоявся видатися смішним. Отож він пригнітив у собі захват та свої думки, він боявся, що не зуміє добре їх висловити і зустріне жахливу відмову або насмішку, страх перед якою розхолоджує найпалкіші душі. Боротьба почуттів, які він приборкував, коли вони так і рвалися з його серця, відбилася у нього в грудях гострим болем, добре знайомим людям сором'язливим і честолюбним, адже й тим, і тим часто доводиться пригнічувати свої бажання. Одначе він не міг перебороти себе і порушив мовчанку, сказавши тремтячим голосом:

— Дозвольте, пані, віддатися найпалкішому почуттю з усіх, які мені доводилося спізнати, і сказати, що ви змусили мене пережити. Ви очистили мені душу! В мене одне бажання — присвятити своє життя вам, щоб ви забули про своє горе, кохати вас за всіх тих, хто ненавидів

вас або кривдив. Але все це зі мною сталося так раптово, і ви маєте підстави не довіряти мені, і я мусив би...

— Годі, добродію,— сказала пані де Босеан.— Ми обоє надто далеко зайшли! Я хотіла тільки пом'якшити свою вимушену відмову, хотіла пояснити, які сумні причини спонукують мене до цього, і зовсім не домагалася вашого поклоніння. Кокетування личить тільки жінці щасливій. Повірте, краще буде, коли ми залишимося чужі одне одному. Згодом ви зрозумієте, що не слід зв'язувати себе путами, які неминуче рано чи пізно порвуться.

Вона легенько зітхнула, й на лобі в неї проступила зморшка, але він зразу ж таки став бездоганно чистим.

— Які муки переживає жінка,— сказала вона,— що не може ділити з коханим усіх його почуттів, не може завжди бути поруч із ним на його життєвому шляху! І якщо він справді її кохає,— то хіба її вічний смуток не відбиватиметься гострим болем у його серці? Хіба це не буде подвійним горем?

На мить запала мовчанка, а тоді віконтеса підвелася на знак того, що гостеві пора йти.

— Йдучи сюди, ви, звичайно, не сподівалися почути тут проповідь? — сказала вона.

І Гастон відчув, що ця надзвичайна жінка тепер ще більш далека від нього, аніж у першу хвилину зустрічі. Пояснивши чарівну атмосферу свого короткого, візиту тим, що віконтеса як господиня дому захотіла пококетувати з ним і похизуватися блиском свого розуму, він холодно вклонився їй і вийшов, охоплений почуттям безнадії. По дорозі додому Гастон намагався відгадати справжню вдачу цієї жінки, вдачу тверду й гнучку, мов пружина; але перед ним промайнуло стільки відтінків її настрою, що він не міг скласти собі чіткого уявлення про неї. В його

вухах досі бриніли інтонації її голосу, спогади наділяли ще більшим чаром її рухи, вираз обличчя, блиск очей, і, думаючи про неї, він закохався до нестями. Краса віконтеси сяяла перед ним і в темряві, недавні враження виникали, ніби одне притягувало інше, і знову спокушали його, відкриваючи в ній нові жіночі принади, нові відтінки її розуму, які пройшли повз його увагу, коли він був у неї. Він поринув у той невиразний стан душі, коли найпрозоріші думки зіштовхуються, розбиваються одна об одну і душа На мить ніби занурюється в туман божевілля. Треба бути молодим, щоб розкрити й зрозуміти таємницю його вкрай збудженого внутрішнього стану, коли в душі нуртують і найтверезіші, і найбезумніші думки і, за примхою невідомої сили, людина по черзі підкоряється тій думці, яка щойно виникла, то спалахуючи надією, то впадаючи у розпач. У двадцять три роки в чоловікові майже завжди переважає почуття скромності: його опановують чисто дівоча сором'язливість і острах, він боїться висловити своє кохання, він бачить перед собою лише труднощі й тремтить перед ними, він боїться не сподобатися — він був би сміливіший, якби не кохав так палко. Що більше цінує він щастя, яким могла б обдарувати його жінка, то менше сподівається домогтися його. А то, буває, його мучить страх, що він сам-один утішається насолодами пристрасті, нічого не даючи коханій. Якщо, на превеликий жаль, його богиня неприступна, він поклоняється їй потай і здалеку; якщо його любов лишається нерозгаданою, вона згасає. Часто ця скороминуща пристрасть, згаснувши в юному серці, живе в ньому осяйною мрією. Чия пам'ять не зберігає таких невинних спогадів, які згодом пробуджуються, стають усе принаднішими й принаднішими і перетворюються на образ досконалого щастя,— спогадів, що скидаються на дітей, які померли зовсім маленькими, і батькам запам'яталися лише їхні усмішки? Отож Гастон де Нюей повернувся з маєтку "Дворики" під владою почуттів, що могли штовхнути його на будь-який розпачливий вчинок. Без пані де Босеан він більше не мислив свого існування; він волів померти, аніж жити без неї. Він був такий молодий, що не міг не піддатися жорстоким чарам, якими прекрасна жінка підкоряє душі невинні й палкі, і йому довелося пережити одну з тих бурхливих ночей, коли молоді люди то віддаються мріям про щастя, то обмірковують самогубство, подумки

втішаються всіма радощами життя і засинають у цілковитій знемозі. Найбільше лихо, яке може статися після такої фатальної ночі,— це прокинутися вранці філософом. Та Гастон де Нюей був надто закоханий, щоб заснути, отож він підвівся з ліжка й почав писати листи, але жоден не задовольнив його, і він спалив їх усі.

Наступного дня він пішов блукати навколо садиби "Дворики", але тільки коли смеркло, боячись, щоб віконтеса не побачила його. Почуття, якому він тоді скорявся, належить до найтаємничіших порухів душі, і треба або бути зовсім молодим, або самому опинитися в подібному становищі, щоб спізнати те дивне й загадкове блаженство. Щасливці, схильні бачити в житті лише позитивні цінності, тільки здвигнуть у цьому випадку плечима. Після болісних вагань Гастон написав пані де Босеан ось якого листа — він може правити за зразок писанини, типової для закоханих, і вельми скидається на картинки, що їх діти у великій таємниці малюють до дня іменин свого батька чи матері; такі дарунки, як відомо, всім видаються нікчемною базграниною, за винятком тих, для кого вони призначені.

"Ласкава пані!

Ви настільки заволоділи моїм серцем, душею, усім моїм єством, що віднині моя доля цілком у ваших руках. Не кидайте мого листа у вогонь. Зласкавтеся наді мною і прочитайте його. Можливо, ви пробачите мені першу фразу, зрозумівши, що мій лист не банальне й обмірковане освідчення, а вияв щирого почуття. Можливо, вас зворушить скромність моїх благань, моя покірливість, навіяна усвідомленням, що мені до вас далеко. Зважте й на те, що від вашого рішення залежить, жити чи не жити мені на світі. Я такий молодий, що вмію лише кохати, я не знаю, як можна сподобатися жінці й чим її принадити; але моє серце сповнене п'янкого обожнювання. Мене невтримно вабить до вас, думаючи про вас, я переживаю ні з чим не зрівнянну радість, я мрію про вас з усією пристрастю егоїстичного почуття, яке штовхає нас туди, де ми бачимо для себе джерело життя. Я не заслуговую, щоб ви покохали мене, я знаю. Я надто молодий, недосвідчений, сором'язливий, щоб дати вам

бодай тисячну частку того щастя, яке я відчував, коли чув ваш голос, коли бачив вас. Для мене ви єдина в усьому світі. Не мислячи собі життя без вас, я вирішив покинути Францію і скласти голову, взявши участь у якій-небудь відчайдушній авантюрі в Індії, в Африці, однаково де. Адже здолати своє незмірне кохання я зможу лише за якихось надзвичайних обставин. Але якщо ви залишите мені надію — не належати вам, ні, а тільки здобути вашу дружбу,— я не поїду. Дозвольте мені проводити біля вас — хоча б уряди-годи, якщо не можна інакше — по кілька годин, подібних до тих, які я у вас уже викрав. Цього непевного щастя, радість якого ви зможете відняти в мене при першому моєму палкому слові, мені вистачить, щоб гасити жар у крові. Але чи не зловживаю я вашою великодушністю, благаючи вас терпіти взаємини, жадані для мене одного? Та хіба ви не зумієте показати світу,— якому ви так багато приносите в жертву,— що я для вас ніщо? Ви така розумна і така горда! Чого вам боятися? О, якби я міг відкрити вам своє серце, ви тоді переконалися б, що за моїм смиренним проханням не ховається жодної потайної думки! Я не став би говорити вам про своє незмірне кохання, коли просив вас подарувати мені свою дружбу, якби мав надію, що коли-небудь ви розділите глибоке почуття, поховане в моїй душі. Ні, ні, я згоден бути для вас, ким ви захочете, тільки б ви дозволили мені бути біля вас. Якщо ви відмовите — а це у вашій владі — я не нарікатиму, я поїду. Якщо згодом інша жінка посяде якесь місце в моєму житті — значить, ви мали слушність. Але якщо я помру вірний своєму коханню, тоді, можливо, ви відчуєте каяття! Надія, що ви розкаєтесь, пом'якшить мої страждання — іншої помсти не треба буде моєму серцю, якого ви не захотіли зрозуміти..."

Той, хто сам не пережив солодких мук юності, той, чию палку уяву не підносила у височінь прекрасна химера з пишними стегнами і чотирма осяйно-білими крильми, той не зрозуміє, яку муку витерпів Гастон де Нюей, коли подумав, що його перший ультиматум уже в руках у пані де Босеан. Він уявив собі віконтесу холодною, насмішкуватою, вона знущалася з кохання, як людина, котра більше не вірить у нього. Він хотів би забрати свого листа назад, лист тепер здавався йому безглуздим, в нього виникали тисячі думок, набагато кращих, набагато

зворушливіших, ніж ті кляті надумані фрази, закручені, мудровані, пишномовні — правда, на щастя, написані криво й косо і майже без розділових знаків. Він намагався не думати, не відчувати; але він думав, відчував і страждав. Якби йому було тридцять років, він випив би якогось дурману, але цей молодий і наївний мрійник ще не приохотився ні до насолод опію, ні до інших дарів найсучаснішої цивілізації. Не було з ним поруч і жодного з тих добрих паризьких приятелів, які так доречно вміють сказати: "Paetae, non dolet!"6 ставлячи на стіл пляшку шампанського або тягнучи вас на товариську гульню, де забуваються всі тривоги непевності. Чудові то друзі! Коли ви багаті — вони, звичайно, розорилися, коли ви маєте в них потребу — вони, звісно, де-небудь на водах, коли ви просите їх позичити луїдора — вони щойно його програли. Зате в них завжди є напоготові кульгавий кінь, якого вони намагаються вам продати, зате вони — найкращі хлопці на світі й завжди згодні вирушити з вами в дорогу, щоб разом котитися згори, марнуючи і час, і душу, і життя!

Нарешті Гастон де Нюей отримав з рук камердинера Жака листа з гербом Бургундії, написаного на веленевому папері і запечатаного запашною печаткою — листа, від якого віяло чарами прегарної жінки.

Гастон негайно зачинився у себе, щоб скоріше прочитати й перечитати листа від неї.

"Ви суворо покарали мене і за добрий намір пом'якшити різкість відмови, і за те, що я піддалася чарам вашого розуму, чарам, до яких я не байдужа ніколи. Я довірилася благородству юності, але ви ввели мене в оману. А тим часом я, хоч і не відкрила вам усього свого серця, що було б смішно, все ж таки говорила з вами щиро і відверто змалювала своє становище, щоб моя холодність не так прикро вразила вашу молоду й недосвідчену душу. Я не була цілком байдужа до вас — і тим гостріший біль, якого ви мені завдали. Від природи я добра й лагідна, але обставини зробили мене лихою. Інша жінка спалила б вашого листа, не читаючи; я ж його прочитала і відповідаю на нього. Мої слова доведуть вам, що хоч мені й дало певну радість почуття, яке я

несамохіть пробудила, я далека від того, щоб розділити його, і моя подальша поведінка підтвердить мою щирість. А зараз, для вашого ж таки добра, я хотіла б один тільки раз скористатися владою над вашим життям, яку ви мені надали, щоб зняти запону з ваших очей.

Мені скоро буде тридцять років, добродію, а вам навряд чи сповнилося й двадцять два. Ви самі не знаєте, якими будуть ваші думки, коли ви доживете до мого віку. Всі ваші клятви, що їх ви з такою легкістю даєте сьогодні, згодом можуть видатися вам обтяжливими. Сьогодні — і я охоче вам вірю — ви без жалю віддали б мені своє життя, ви навіть погодилися б померти за швидкоплинну мить щастя; але в тридцять років, здобувши життєвий досвід, ви станете іншою людиною, і вам нелегко буде щодня приносити жертви коханню, а мене принижуватиме необхідність приймати їх. Настане день, і все, навіть сама природа, звелить вам мене покинути, а я вже сказала вам, що волію вмерти, аніж бути вдруге покинутою. Як бачите, лихо навчило мене тверезого розрахунку. Я стала розсудлива, я не здатна на пристрасть. Ви приневолюєте мене сказати, що я зовсім вас не люблю, що я не повинна, не можу й не хочу любити вас. Для мене минула та пора життя, коли жінка піддається нерозважливим поривам серця, я ніколи вже не стану коханою, про яку ви мрієте. Розради в своєму горі я чекаю від Бога, а не від людей. До того ж я надто добре читаю в серцях при сумному світлі ошуканого кохання, щоб прийняти дружбу, якої ви просите, яку мені пропонуєте. Сліпо довіряючи своєму серцю, ви вводите в оману самого себе і покладаєте надії не так на свою силу, як на мою слабкість. Все це ви робите, скоряючись бездумному інстинкту. Я прощаю ваші дитячі хитрощі, вони поки що неумисні. Я наказую вам в ім'я цього скороминущого кохання, в ім'я вашого життя, в ім'я мого спокою залишитися на батьківщині, не відмовлятися від прекрасного й почесного життя тут, у Франції, заради мрії, яка неминуче згасне. Згодом, коли ви вийдете на шлях, призначений вам долею, й у вас розвинуться всі почуття, закладені в чоловікові, ви належно оціните мою відповідь, яка зараз, можливо, видасться вам надто сухою. Тоді вам любо буде зустрітися із старою жінкою, чия дружба стане для вас приємна й дорога; така дружба не залежатиме ні від мінливостей

пристрасті, ні від життєвих розчарувань; благородні релігійні переконання збережуть її чистою і святою. Прощайте, добродію, виконайте мою волю і тіште себе думкою, що я радітиму вашим успіхам у своїй самотині. Згадуйте про мене так, як згадують про тих, кого з нами вже немає".

Прочитавши цього листа, Гастон де Нюей негайно написав відповідь:

"Пані, коли б я перестав кохати вас і, як ви мені радите, обрав би шлях людини пересічної, я заслуговував би на свою долю, признайте це! Ні, я не послухаюся вас і клянуся вам у вірності, яку порушить тільки смерть. О, візьміть моє життя, якщо не хочете, щоб ваше було затьмарене вічними докорами совісті..."

Коли слуга Гастона де Нюея повернувся із садиби "Дворики", хазяїн запитав:

— Ти кому передав листа?

— Пані віконтесі у власні руки. Вона уже сиділа в кареті, збираючись від'їжджати.

— Вона поїхала до міста?

— Не думаю, пане. В карету пані віконтеси були запряжені поштові коні.

— Отже, вона звідси їде...— сказав барон.

— Та либонь, пане,— підтвердив слуга.

Гастон розпорядився негайно готуватися до від'їзду. Він вирушив слідом за віконтесою, і вона доїхала до самої Женеви, не знаючи, що Гастон де Нюей її супроводжує. Серед тисячі думок, що обсідали його під час цієї подорожі, головною була така: "Чому вона виїхала?" Це запитання давало привід до безлічі припущень, з яких він, природно, зупинився на тому, що найбільше йому лестило, а саме: "Якщо віконтеса кохає мене, то як жінка розумна вона, безперечно, воліє жити у Швейцарії, де ніхто нас не знає, а не у Франції, де вона не змогла б сховатися від осудливих поглядів".

Декотрі чоловіки, з тих, які живуть почуттям і шукають у коханні витонченості, не покохали б жінку, надто розважливу при виборі місця зустрічей. А втім, невідомо, чи справді Гастон розгадав думки віконтеси.

Пані де Босеан найняла будиночок на березі озера. Коли вона там улаштувалася, Гастон якось увечері, вже на смерканні, прийшов до неї. Камердинер Жак, вихований у найкращих аристократичних традиціях, анітрохи не здивувався, побачивши пана де Нюея, й доповів про нього, як слуга, що звик усе розуміти. Коли пані де Босеан почула це ім'я і побачила молодика, книжка випала в неї з рук. Скориставшись її розгубленістю, Гастон підійшов до неї і сказав голосом, що зачарував її:

— Яким щастям було для мене брати коней, що везли вас!

Так угадати її потаємне бажання! Яка жінка не віддалася б після цього своєму щастю? Одна італійка,— а в цих божественних створінь душа є цілковитою протилежністю душі парижанки,— жінка, яку по цей бік Альп визнали б глибоко аморальною, висловилася так, читаючи французькі романи: "Не розумію, чому ці бідолашні закохані марнують стільки часу, влаштовуючи те, на що досить одного ранку?" Отож я, мабуть, візьму приклад з цієї милої італійки й не стану розтягувати деякі сцени своєї повісті, щоб не знуджувати читачів.

Хоча приємно було б бодай коротко описати гру знадливого кокетування, яким пані де Босеан захотіла віддалити щастя Гастона, щоб потім здатися з гордою грацією, як діви античного світу, а може, щоб повніше потім навтішатися цнотливим любострастям першого кохання, довівши його до екстазу. Гастон де Нюей був ще в тому віці, коли чоловік легко стає іграшкою такого любовного кокетування, цих забаганок, які жінку хвилюють і збуджують, і вона розтягує їх якнайдовше, і ставить свої умови, і насолоджується своєю владою, підсвідомо вгадуючи, що триватиме вона не вічно. Але ці коротенькі протоколи будуарних церемоній — не такі численні, як протоколи дипломатичної конференції — займають досить мало місця в історії справжньої пристрасті, і згадувати про них навряд чи варто.

Пані де Босеан і Гастон де Нюей прожили три роки на віллі, яку віконтеса найняла на березі Женевського озера. Ні з ким не зустрічаючись, ні в кому не збуджуючи цікавості, вони жили там самі-одні, каталися на човні, пізно вставали і були такі щасливі, якими всі ми прагнемо бути. Будиночок був простий, із зеленими ґратчастими віконницями, оточений широкими, критими балконами, справжній притулок закоханих — з білими канапами, з м'якими килимами, із світлими шпалерами, будиночок, де все сяяло радістю. З кожного вікна можна було милуватися озером у найрізноманітніших видах; у далечині бовваніли гори в легкому, примхливо розцвіченому одінні хмар, над головами закоханих синіло небо, а просто перед ними розстелялася неозора, примхлива, часто збрижена хвилями широчінь вод! Усе навколо ніби мріяло разом з ними, усе всміхалося їм.

Важливі справи покликали Гастона де Нюея у Францію. Померли його батько і брат, доводилося покинути Женеву. Закохані купили віллу, в якій жили; їм хотілося б розколоти гори й випустити воду з озера, щоб усе забрати з собою. Пані де Босеан поїхала за Гастоном. Вона перевела свій статок на гроші й купила поруч із Манервілем великий маєток, землі якого межували з володіннями Гастона, і там вони оселилися вдвох. Пан де Нюей люб'язно дозволив матері господарювати в маєтку Манервіль і користуватися прибутками з нього в обмін на дозвіл жити парубком.

Володіння пані де Босеан були розташовані поблизу малого містечка, в одному з наймальовничіших куточків Ожської долини. Там закохані відгородилися від зовнішнього світу муром, крізь який не могли проникнути ні люди, ні новітні віяння, і зажили не менш щасливо, ніж у Швейцарії. Цілих дев'ять років вони втішалися блаженством, яке годі описати. Розв'язка цього роману, можливо, допоможе збагнути глибину їхнього щастя тим із читачів, у кого душа здатна сприймати поезію та молитву в усіх проявах.

А тим часом законний чоловік пані де Босеан, тепер уже маркіз (його батько і старший брат померли) жив собі, не нарікаючи на здоров'я. Ніщо так не допомагає людині продовжити життя, як упевненість, що її смерть когось ощасливить. А маркіз де Босеан належав до тих упертих і насмішкувато настроєних людей, які — в цьому вони схожі на тих, хто володіє довічною рентою — знаходять особливу радість у тому, що кожного ранку встають при доброму здоров'ї. Він мав вишукані манери, був трохи педантичний, церемонний і розважливий до такої міри, що міг освідчитися жінці в коханні з тим спокоєм, з яким лакей оголошує: "Пані, обід подано".

Ця коротенька довідка про маркіза де Босеана має на меті показати, що взяти шлюб із Гастоном де Нюеєм його кохана не мала змоги.

Отже, після дев'ятьох років безхмарного щастя, поки діяла найрадісніша з угод, які будь-коли доводиться укладати жінці, Гастон де Нюей і пані де Босеан перебували в тому самому, цілком природному і разом з тим фальшивому становищі, що й на початку їхньої любовної історії. Ось тоді й відбувся фатальний злам, який годі пояснити, але обставини якого можна описати з математичною точністю.

Графиня де Нюей, Гастонова мати, раз і назавжди відмовилася бачитись із пані де Босеан. То була особа суворої вдачі і цнотливих поглядів, яка колись ощасливила пана де Нюея, Гастонового батька, в цілком законний спосіб. Пані де Босеан зрозуміла, що статечна вдова — її ворог і що вона намагатиметься навернути Гастона на стежку

суспільних та релігійних чеснот. Маркіза охоче продала б свій маєток і повернулася б до Женеви. Але це означало б виразити недовіру Гастонові, на що вона була нездатна. Крім того, він дуже вподобав новий маєток своєї коханої Вальруа, де робив великі насадження, розширяв посіви. Пані де Босеан не хотіла відривати Гастона від безневинних розваг, до яких ставляться поблажливо не лише законні дружини, а й коханки. На той час у їхні краї приїхала така собі панна де Лародьєр. Їй було двадцять два роки, і вона мала сорок тисяч ліврів річного прибутку. Гастон зустрічав цю багату спадкоємицю в Манервілі щоразу, коли його туди кликав синівський обов'язок. Всі ці дійові особи поступово зайняли свої місця в трагедії, ніби числа в арифметичній пропорції, і з листа, що його одного ранку передали Гастонові, стане очевидно, які жахливі сумніви терзали ось уже цілий місяць пані де Босеан.

"Мій ангеле, навіщо я пишу тобі, коли ми живемо душа в душу, коли ніщо не роз'єднує нас, коли пестощі так часто замінюють нам слова? І все ж таки є в цьому глузд, любове моя. Існують речі, про які жінка не може сказати своєму коханому; сама тільки думка про них відбирає в неї голос, уся кров шугає до її серця, вона втрачає і сили, й розум. Як тяжко жити мені поруч із тобою, терплячи всі ці муки, а я часто тепер їх терплю. Я відчуваю, що з тобою моє серце завжди має бути відкрите, я не повинна приховувати від тебе жодної думки, хай навіть швидкоплинної. Я надто ціную щасливу невимушеність наших взаємин, що так пасує до мого характеру, і тому мені дуже тяжко, коли я починаю почувати себе ніяково, скуто. Ось чому я зважилася розповісти тобі про свою муку — а це справді мука! Ти вислухаєш мене? Не урвеш своїм звичайним та-та-та, яким завжди змушував мене замовкнути — я люблю цю твою милу зухвалість, як і все, що тобі притаманне. Мій коханий чоловіче, дарований мені небом, дозволь признатися, що ти стер усі тяжкі спогади, які колись так гнітили мене. Я спізнала кохання лише з тобою. Потрібна була невинність твоєї юності, чистота твоєї благородної душі, щоб задовольнити жадання такої вимогливої жінки, як я. Не раз душа моя трепетала від радості, любий, коли я думала, що протягом цих дев'яти років, таких довгих і скороминущих, жодного разу

не озивалися в мені ревнощі. Я одна вдихала пахощі твоєї душі, впивалася твоїми думками. Жодна хмарка не затьмарювала нашого неба, ми не знали, що таке жертва, ми скорялися тільки поривам своїх сердець. Я втішалася щастям без меж — а чого іще треба жінці? Сльози, якими я зросила свого листа, — чи відкриють вони тобі всю глибину моєї палкої вдячності? Я хотіла б писати тобі, упавши навколішки! І це щастя змусило мене пережити муку ще жорстокішу, ніж муки жінки покинутої. Мій любий, у жіночому серці багато потаємних куточків; я сама досі не зміряла, скільки в ньому ніжності, скільки любові до тебе. Легше витерпіти найбільші прикрощі, ніж знати, що страждає той, кого ми кохаємо. А якщо причина цих страждань — ми, нам лишається тільки померти. Ось думка, яка мене пригнічує. Але вона тягне за собою й іншу, набагато страшнішу; ця думка гасить сяйво кохання, вона вбиває його, перетворює на приниження, яке, мов чорна хмара, застилає моє життя. Тобі тридцять років, а мені сорок. Який жах вселяє така різниця жінці люблячій! А що, як ти — спочатку мимоволі, а потім і цілком свідомо — почав замислюватися про жертви, на які пішов, відмовившися заради мене від усього на світі? А що, як ти іноді думаєш про своє майбутнє становище у суспільстві, про одруження, яке побільшило б твій статок, дало б тобі змогу не ховати від людей своє щастя, мати дітей, згодом передати їм свої володіння, знову з'явитись у світському товаристві, зайнявши в ньому належне тобі місце? Але ти, мабуть, завжди відганяв ці думки, щасливий з того, що, нічого мені не сказавши, пожертвував задля мене багатою нареченою, статком, чудовим майбутнім. З великодушністю молодості ти, звичайно, вирішив лишитися вірним клятві, якою ми поєднані тільки перед Богом. Мабуть, мої давні страждання постали перед тобою, і мене врятувало те саме лихо, від якого ти мене вибавив. Але завдячувати твою любов жалості — ця думка для мене навіть жахливіша, аніж страх, що ти занапастиш своє життя через мене. Той, хто здатен ударити свою кохану кинджалом, вчинить милосердно, якщо вб'є її в ту мить, коли вона щаслива, невинна, сповнена ілюзій... Атож, ліпше смерть, аніж думки, які ось уже кілька днів таємно мене засмучують. Коли вчора ти так лагідно спитав мене: "Що з тобою?" — я здригнулася на звук твого голосу. Я подумала, що ти, як і раніше, читаєш у мене в душі, й чекала твоїх признань; мені

здалося, що мої передчуття справдилися, що я вгадала доводи твого розуму. Я поновила в пам'яті деякі вияви твоєї уваги, в них не було нічого незвичайного, але мені привиділася в них та обміркованість, яка свідчить про те, що лишатися вірним стає для чоловіка обтяжливо. В ту хвилину я дорого заплатила за своє щастя, я відчула, що природа завжди вимагає плату за скарби кохання. І справді, хіба сама доля не розлучила нас? Ти, певне, подумав: "Рано чи пізно мені однаково доведеться покинути бідолашну Клару, то чому б нам не розійтися вчасно?" Ці слова я прочитала в твоїх очах. Я пішла, щоб поплакати на самоті. Ховати від тебе свої сльози! То були перші сльози горя за всі наші дев'ять років, і я надто горда, щоб показувати їх тобі; але тебе я ні в чому не винуватила. Атож, ти маєш слушність, я не повинна бути егоїсткою й допускати, щоб твоє щасливе життя, яке все попереду, було пов'язане з моїм життям, уже близьким до завершення... Але, може, я помилилася?.. Може, ти просто засмутився на мить, може, наше кохання тому причиною, і не було в твоїй зажурі ніякого таємного розрахунку?.. О, мій ангеле, не залишай мене в невідомості! Покарай свою ревниву дружину, але поверни мені віру в твоє кохання,— адже жінка живе тільки цим почуттям, воно все для неї освячує. Відтоді як приїхала твоя мати і ти зустрівся у неї з панною де Лародьєр, мене мучать сумніви, принизливі для нас обох. Я волію страждати, ніж почувати себе обманутою. Я хочу знати все: і що каже твоя мати, і що ти сам про це думаєш. Якщо ти вагаєшся між кимось і мною, я повертаю тобі свободу... Ти не знатимеш, що станеться зі мною, сліз моїх ти не побачиш. Просто я не захочу більше зустрічатися з тобою... О, я не можу далі писати, серце моє розривається...

.....

Кілька хвилин я пробула в якомусь могильному заціпенінні. Мій друже, моя гордість марна перед тобою, ти такий добрий, такий привітний! Ти не зможеш ні образити, ні обманути мене; але скажи правду, хай би якою вона була жорстокою. Хочеш, я полегшу тобі признання? Знай же, любий, мене втішає чисто жіноче почуття. Хіба не володіла я створінням юним і цнотливим, ніжним, прекрасним і чуйним,

тим Гастоном, якого жодна жінка більше не знатиме і який обдарував мене таким неземним блаженством?.. Ні, ти вже не кохатимеш так, як кохав мене, суперниці я ніколи не матиму. В моїх спогадах про наше кохання не буде гіркоти, а ці спогади — моє життя. Ти вже ніколи не чаруватимеш жінку дитячими пустощами, юними поривами юного серця, тонкою грою душі, грацією тіла, екстазом розділеного любострастя — всіма проявами кохання, властивого тільки юності. А тепер ти вже досвідчений чоловік і своїй долі скорятимешся розважливо. У тебе будуть справи, турботи, тривоги, амбіції... і їй ніколи не вдасться побачити усмішку, що для мене завжди прикрашала твої уста. Твій голос, такий ласкавий для мене, не раз зазвучить роздратовано. Твої очі, які щоразу спалахували божественним полум'ям, коли дивились на мене, часто тьмаритимуться, дивлячись на неї. А що неможливо любити тебе, як я любила, то ця жінка ніколи не подобатиметься тобі, як подобалася тобі я. На відміну від мене вона не прагнутиме завжди зберігати себе для тебе жаданою і прекрасною, постійно думати і дбати про те, щоб ти був щасливий. Так от, цей чоловік, ця душа, це серце — усе, що я знала — більше не існуватимуть; я поховаю їх у своїй пам'яті, щоб і далі втішатися ними, і житиму щасливим минулим, нікому не відомим, крім нас із тобою.

Але якщо, мій дорогий, мій коханий, ти й на думці не покладав утекти від мене на волю, якщо моє кохання тебе не пригнічує, якщо мій страх безпідставний, якщо для тебе я й сьогодні — твоя Єва, єдина жінка у світі, то, прочитавши цього листа,— прийди, прилинь! У цю мить я кохатиму тебе палкіше, аніж будь-коли за всі наші дев'ять років. Після того як я витерпіла марні муки підозр, у чому винюся, кожен новий день нашого кохання — атож, один тільки день! — буде цілим життям, сповненим щастя. Говори ж, будь зі мною відвертий. Не обманюй мене, це був би злочин. Скажи, чи прагнеш ти свободи? Чи думав ти про одруження? Чи жалкуєш ти за чимось? Хай я краще помру, ніж стоятиму тобі на заваді. Я вже казала: моє кохання таке сильне, що твоє щастя для мене дорожче, аніж своє, за твоє життя я ладна пожертвувати своїм. Якщо можеш, відкинь незліченні спогади про дев'ять років нашого щасливого кохання, щоб вони не вплинули на твоє рішення, але

дай мені відповідь! Я покірна тобі, як покірна Богові, в нього я знайду розраду, якщо ти мене покинеш".

Коли пані де Босеан довідалася, що її лист уже в руках у Гастона, вона відчула себе геть розбитою; від гарячкових роздумів її мозок виснажився, й вона наче поринула в забуття. Вона терпіла ті нестерпні муки, які випадають лише на долю жінки і часто, здавалося, перевищують її сили. Поки безталанна маркіза чекала, як вирішиться її доля, барон де Нюей, читаючи листа, почував себе ні в сих ні в тих, як люблять висловлюватися молоді люди, коли потрапляють у таку скруту. На той час він майже піддався умовлянням матері та принадам панни де Лародьєр, нічим не примітної молодої дівчини, стрункої, як тополя, білошкірої, рожевощокої і небалакучої, як то годиться всім дівчатам на порі; за неї красномовно говорили сорок тисяч ліврів річного прибутку із земельних володінь. Спонукувана щирою материнською любов'ю, пані де Нюей намагалася навернути сина на шлях доброчесності. Вона твердила йому, наскільки має лестити його самолюбству те, що панна де Лародьєр, маючи такий вибір женихів, віддає перевагу саме йому; пора вже й подумати про своє майбутнє, така чудова нагода може й не повторитися; з часом він одержуватиме вісімдесят тисяч ліврів із своїх маєтностей, багатство втішить його в усьому; якщо пані де Босеан справді любить некорисливо, вона перша повинна переконати його одружитись. Одне слово, ця добра мати не нехтувала жодного засобу, за допомогою яких жінки впливають на рішення чоловіків. Вона свого досягла, син почав вагатися. Лист від пані де Босеан прийшов у ту мить, коли Гастонова любов боролася із спокусами, якими принаджувало його життя, влаштоване належним чином, згідно з вимогами світу. Цей лист і визначив результат боротьби. Гастон вирішив покинути маркізу й одружитися.

"Чоловікові іноді треба зробити в житті рішучий крок!" — сказав він собі.

Потім подумав про те, як страждатиме кохана, коли довідається про його вибір. Чоловіче марнославство й розтривожене сумління навіть

перебільшували ці страждання, він щиро її жалів. Він раптом виразно уявив собі, якого завдасть їй горя, і з почуття милосердя визнав за потрібне якось пом'якшити смертельний удар. Він сподівався, що зуміє заспокоїти пані де Босеан, поступово привчить її до думки, що їм треба розлучитися, і влаштує так, щоб вона сама завдала собі цього страшного удару, сама умовила його одружитися; панна де Лародьєр маячитиме між ними, мов привид, і він, удавши, ніби жертвує нею заради кохання, кінець кінцем здійснить свій намір, поступаючись наполяганням маркізи. У своїй милосердній запопадливості він дійшов до того, що ладен був грати на благородстві своєї коханої, на її гордості, на всіх чудових якостях її душі. Він написав їй відповідь, розраховуючи приспати її підозри. Відповів листом! Жінка, в якої інтуїція глибокого кохання поєднувалася з тонким розумом, не могла не збагнути, що письмова відповідь уже сама по собі була для неї вироком. Тому, коли увійшов Жак, тримаючи в руці згорнутий трикутником аркуш паперу, маркіза затрепетала, наче спіймана в сильця ластівка. Якийсь холод обдав її з голови до ніг, огорнув її крижаним саваном. Гастон не впав перед нею навколішки, не прийшов до неї в сльозах, блідий і закоханий, — і цим усе було сказано. Але в жінки люблячої надія довго жевріє в серці; щоб убити її, потрібен не один удар кинджалом, вона кохає, навіть спливаючи кров'ю.

— Пані, може, ви чогось бажаєте? — тихо спитав Жак, виходячи.

— Ні,— відповіла маркіза.

"Бідолаха, він усе розуміє,— подумала вона, втираючи сльозу.— Простий слуга!"

Лист починався словами: "Моя кохана, ти терзаєш себе химерами..." Коли маркіза їх побачила, густа поволока застелила їй очі. Таємний голос серця підказав їй: "Він бреше". Із жадібною зіркістю кохання вмить пробігла вона очима всю першу сторінку й у кінці прочитала слова: "Ще нічого не вирішено..." Судомним рухом перегорнувши сторінку, вона ясно зрозуміла намір, який ховався за цими закрученими фразами, де

вона не знайшла жодного живого почуття, жодного слова, навіяного коханням. Вона зібгала листа, вона м'яла його, шматувала руками й зубами, потім кинула у вогонь, вигукнувши:

— Безчесний! Він володів мною, уже мене розлюбивши!

І впала на диван, майже непритомна.

Написавши листа, Гастон де Нюей вийшов з дому. Коли він повернувся, на ґанку його чекав Жак. Слуга пані де Босеан передав Гастонові якийсь конверт і сказав:

— Пані маркіза виїхали із замку.

Здивований Гастон розірвав конверт й прочитав:

"Пані, коли б я перестав кохати вас і, як ви мені радите, обрав би шлях людини пересічної, я заслуговував би на свою долю, признайте це! Ні, я не послухаюся вас і клянуся вам у вірності, яку порушить тільки смерть. О, візьміть моє життя, якщо не хочете, щоб ваше було затьмарене вічними докорами совісті..."

Це був лист, якого він написав маркізі в той день, коли вона зібралася їхати в Женеву. Внизу Клара Бургундська приписала: "Добродію, ви вільні".

Гастон де Нюей поїхав до матері в Манервіль. Через три тижні він одружився з панною Стефані де Лародьєр.

Якби розказана тут правдива й буденна історія так і закінчилася, це скидалося б на містифікацію. Хто з чоловіків не пригадав би історії, куди цікавішої, аніж ця? Та, можливо, критики перестануть нарікати на банальність нашої оповіді, коли довідаються про незвичайність розв'язки, на жаль, не вигаданої; зрозуміють її, певне, й ті, в чиїх серцях

вона пробудить солодкі й болючі спогади — ті, хто спізнав неземне щастя пристрасті без меж і сам розбив його або втратив з примхи фатальної долі.

Після розлуки з Гастоном де Нюеєм маркіза де Босеан не покинула свого маєтку Вальруа. З безлічі причин, яких ми не будемо дошукуватися в глибинах жіночого серця (думаю, кожна з читачок угадає ту, що найближча їй), Клара жила там і після того, як Гастон де Нюей одружився. Але вона замкнулася в такому усамітненні, що її не бачили навіть слуги, крім покоївки та камердинера Жака. Вона вимагала цілковитої тиші і з своїх покоїв виходила лише в каплицю, куди з сусідньої парафії щоранку приходив священик служити для неї месу.

Через кілька днів по своєму одруженні граф де Нюей запав у якусь апатію. Дивлячись на нього, важко було збагнути, щасливий він чи нещасливий.

Його мати казала всім і кожному:

— Мій син дуже щасливий.

Дружина Гастона де Нюея, досить безбарвна, лагідна, терпляча, нічим не відрізнялася від більшості молодих жінок. Через місяць після весілля вона завагітніла. Все йшло, як годиться. Пан де Нюей добре ставився до неї, тільки що — місяців через два після того як розлучився з маркізою — став часто замислюватись. "Він завжди був серйозним",— казала мати.

Понад півроку тривало це прісне щастя, а потім сталися деякі дивні події. Нібито малозначущі самі по собі, вони, одначе, припускали досить глибокі тлумачення і свідчили про жахливе сум'яття в Гастоновій душі. Гадаю, тут досить буде лише розповісти про них, надавши кожному читачеві змогу пояснювати їх по-своєму.

Якось граф де Нюей полював у мисливських угіддях Манервіля та Вальруа і, повертаючись через парк пані де Босеан, звелів покликати Жака. А коли камердинер прийшов, Гастон запитав у нього:

— Маркіза любить дичину, як і раніше?

Жак відповів ствердно, і тоді граф де Нюей дав йому чималу суму грошей як плату за дріб'язкову послугу — взяти від нього дичину, яку він уполював, і подати її на маркізин стіл. Жак подумав, що немає різниці, яку куріпку маркіза з'їсть: підстрелену своїм лісником чи графом де Нюеєм. До того ж граф попросив його не казати маркізі, хто приніс дичину.

— Я вполював це у її володіннях, — так пояснив свій вчинок Гастон.

Жак брав участь у цьому невинному обмані й наступними днями. Зранку пан де Нюей вирушав на полювання й повертався додому лише на обід, не приносячи ніякої дичини. Так минув тиждень. Гастон набрався сміливості, написав і просив передати маркізі довгого листа. Лист йому повернули нерозпечатаним. Було вже поночі, коли маркізин камердинер приніс його. Граф швидко вийшов з вітальні, де він удавав, ніби слухає капричіо Герольда, яке грала його дружина, немилосердно терзаючи фортепіано, і побіг до маркізи, так наче квапився на побачення. Він пробрався в парк через відомий йому пролом у мурі й повільно пішов алеєю, раз у раз зупиняючись,— можливо, для того, щоб угамувати гучне калатання серця. Підійшовши до будинку, він почув приглушені звуки, став дослухатись і зробив висновок, що слуги саме вечеряють. Тоді Гастон попрямував до покоїв пані де Босеан. Тепер маркіза ніколи не виходила із своєї спальні. Йому пощастило підійти до дверей і прочинити їх зовсім нечутно. При світлі двох свічок він побачив маркізу, схудлу й бліду; вона сиділа у великому кріслі, похиливши голову, опустивши руки й дивлячись у одну точку, здавалося, невидющими очима. Це було втілення скорботи. В тій скорботі відчувалася й невиразна надія, але годі було вгадати, що бачила перед собою Клара Бургундська — могилу чи щасливе минуле. Можливо,

сльози Гастона заблищали в темряві, можливо, зашелестіло його дихання, можливо, він затремтів мивоволі, а може, те особливе почуття взаємопроникнення душ, яке становить славу, щастя і торжество істинного кохання, підказало маркізі, що Гастон тут, але вона повільно обернула голову до дверей і побачила свого колишнього коханого. Зустрівши її погляд, Гастон рушив до неї.

— Ще один ваш крок,— вигукнула маркіза, сполотнівши,— і я викинуся вниз!

Вона підбігла до вікна, розчахнула стулки, поставила ногу на зовнішнє підвіконня і, тримаючись рукою за гратки й обернувшись обличчям до Гастона, крикнула:

— Вийдіть, вийдіть, або я стрибну!

Почувши цей жахливий крик, від якого в домі уже стривожилися слуги, Гастон де Нюей кинувся навтіки, мов злодій.

Повернувшись додому, граф написав короткого листа, звелів камердинерові віднести його пані де Босеан і сказати їй при цьому, що йдеться про його життя чи смерть. Коли слуга пішов, пан де Нюей повернувся до вітальні, де його дружина досі розбирала каприччіо. Він сів і став чекати відповіді. Минула година, графиня де Нюей перестала грати, подружжя мовчки сиділо одне навпроти одного біля каміна — і ось нарешті камердинер повернувся з Вальруа й приніс Гастонові нерозпечатаним його лист. Граф де Нюей пройшов у суміжний з вітальнею будуар, де, повернувшись із полювання, він залишив рушницю, і застрелився.

Хоча ця швидка й фатальна розв'язка і суперечить звичаям сучасної Франції, я вважаю її цілком поясненною.

Тих, кому випало спостерігати або самому пережити любов, при якій відбувається повне злиття двох людських істот, не здивує це самогубство. Не за один день жінка до всього доходить, не зразу починає відчувати найтонші відтінки пристрасті. Любострастя, як рідкісна квітка, вимагає дбайливого догляду; лише час і спорідненість душ можуть відкрити всі його можливості, пробудити його ніжні й витончені радощі, до яких ми ставимося з забобонним почуттям, вважаючи їх невід'ємними від тієї, чиє серце наділяє нас ними. Це чудесне злиття, ця свята віра, ця живодайна впевненість у тому, що тільки з коханою ми можемо спізнати неповторне блаженство, якому немає меж, почасти складають таємницю тривалої прихильності та невгасимої пристрасті. Якщо жінка по-справжньому жіночна, кохання з нею ніколи не переходить у звичку, вона вносить стільки розмаїття у свої пестощі, стільки гри у справжнє почуття і стільки справжнього почуття у гру, в ній стільки розуму і водночас ніжності, що спогади про неї володіють вами з не меншою силою, ніж колись вона сама володіла вами. Поруч із нею блякнуть усі інші жінки. Щоб узнати ціну такому безмежному, такому осяйному коханню, треба його втратити або принаймні пережити страх перед його втратою. Але якщо чоловік спізнав таке кохання і відкинув його заради одруження, підказаного голим розрахунком; якщо він сподівався пережити те саме щастя з іншою жінкою, а досвід, схований десь у темних закутках подружнього життя, переконав його, що колишні радощі ніколи не оживуть; якщо на його устах досі зберігся смак неземного кохання, а він смертельно скривдив свою істинну дружину на догоду суєтним мріям про добробут, — тоді йому лишається або вмерти, або прийняти ту корисливу, себелюбну, холодну філософію, що така огидна для палких душ.

Пані де Босеан, мабуть, не сподівалася, що розпач доведе її коханого до самогубства; вона, певне, вважала, що його почуття притупилися після дев'яти років пристрасного кохання. А може, думала, що страждатиме тільки вона сама. А втім, вона мала цілковите право відмовитися від поділу — найогиднішого, який тільки можна собі уявити. Дружина іноді згоджується терпіти це з міркувань світської

доброчесності, але для коханки таке становище нестерпне, бо вона знаходить виправдання своїй пристрасті лише в її чистоті.

Ангулем, вересень 1832 р.

==========

Примітки

склав Дмитро наливайко

Оповідання написане 1832 р. і тоді ж опубліковане у вересневому номері ж. "Ревю де Парі". У 1834 р. було надруковане в другому томі "Сцен паризького життя"; включивши згодом твір в "Людську комедію", Бальзак перемістив його в "Сцени приватного життя". Сюжетно це оповідання теж пов'язане з романом "Батько Горіо" і є ніби продовженням і завершенням однієї з його сюжетних ліній. В ньому розповідається про життя віконтеси де Босеан після розриву з маркізом д'Ажуда-Пінту і від'їзду в родовий маєток.

1. С. 475. Майорат — у дворянських родинах форма успадкування маєтностей, за якою вони переходять до старшого в роді.

2. С. 476."Газетт" ("Газетт де Франс"), "Деба" ("Журналь де деба"), "Котідьєн" — тогочасні паризькі газети роялістського спрямування; найбільш консервативною була серед них "Котідьєн".

3. "Осел зі святими мощами" — байка Жана де Лафонтена; її мораль: "Зустрівши суддю-невігласа, люди виявляють повагу не йому, а його судовій мантії".

4. С. 478. Арпан — старовинна міра площі у Франції (бл. 0,5 га).

5. С. 479. ...задоволений своєю тваринною оболонкою, як колись товариші Одіссея.— Коли Одіссей прибув на острів чарівниці Цірцеї (Кірки), та обернула його супутників на свиней. Згодом завдяки Одіссею лихі чари були зняті.

6. С. 499. "Пете, це не боляче" — слова; які приписуються Аррії, дружині Пета, учасника змови проти римського імператора Клавдія (I ст.). Коли змову було викрито, Аррія простромила собі груди мечем, а тоді подала його чоловікові з цими словами.